

Redactioneel

Rond de canon. Over literatuur, film en de vraag waarom olie bovendrijft

Anke Gilleir

'Ik begon mijn docentencarrière veertig jaar geleden in een academische context die gedomineerd werd door de theorieën van T.S. Eliot [...]; nu word ik omringd door professoren in hip-hop, door kloven van Gallisch-Germaanse theorieën, door genderideologen met diverse seksuele overtuigingen, door multiculturalisten zonder grenzen, en ik realiseer me dat het landschap van de literatuurstudie onomkeerbaar verandert in een Balkan.' Met deze nauwelijks verholten bitterheid besluit de Amerikaanse literatuurtheoreticus Harold Bloom (geb. 1930) zijn boek *The western canon. The books and school of the ages*. Daarin breekt hij een lans voor de kwaliteit van de Grote Westerse Literatuur. Deze dreigt te verdwijnen door een nieuwe culturele agenda die wordt opgedrongen door pleitbezorgers van de politieke correctheid. Volgens Bloom zijn vooral marxisten en feministen debet aan het feit dat de literaire canon niet meer op het academische curriculum staat – en als studenten literatuurwetenschap geen Shakespeare meer lezen, wie dan nog wel? Marxistische en feministische literatuurstudies rekenen af met de culturele dominantie van wat Bloom schamper parafraseert als 'dead white European males'. Zij wijzen op het ondemocratische karakter van de traditionele literatuur en streven naar een literatuur met meer sociale representativiteit, teksten die recht doen aan de gegenderde, sociale en multiculturele schakeringen van de samenleving. Dat streven leidt volgens Bloom tot een ontstellende culturele nivellerings. Want als literatuur enkel nog als katalysator van sociale verandering beschouwd wordt, ver-

liest ze haar universele esthetische karakter. Terwijl beeldspraak, originaliteit, cognitieve kracht, kennis en dictie de kwaliteit van literaire teksten uit de canon bepalen en zo eeuwenlang nieuwe generaties lezers hebben geboeid, is het criterium voor de nieuw te lezen literatuur de mate waarin sociale mistoestanden ontmaskerd worden. Deze literatuur is alles behalve een intellectuele uitdaging, ze is zonder schoonheid, ze is flinterdun. Het werk van de Afro-Amerikaanse schrijfster Alice Walker (geb. 1944) is volgens Bloom een mooi voorbeeld van die nieuwe literatuur: het is een 'stringent denunciation of all males, black and white'. Gemeten met de traditionele maatstaven stelt het echter niets voor, en in tegenstelling tot het werk van, zeg maar, Tolstoj wil je het geen tweede keer lezen. Tot zover Harold Bloom.

Blooms pleidooi voor de westerse literatuurcanon is een klassieker geworden in het canondebat. Het verscheen in 1994, toen de discussie al even aan de gang was, en vormde een antwoord op het werk van John Guillory: *Cultural capital. The problem of literary canon formation* (1993), dat ondertussen ook tot een standaardwerk over canon is geworden. Guillory wijst in zijn boek op het *institutionele* karakter van de literaire canon: een representatieve literatuurlijst maakt deel uit van een schoolsysteem (van het lagere onderwijs tot en met de universiteit) en is daarom maatschappelijk van belang. Tot niet geringe ergernis van Bloom relativeert Guillory, die sterk op de cultuursociologie van Pierre Bourdieu steunt, de intrinsieke waarde van literatuur door te wijzen

op het feit dat het in/bij de canon om een *selectie* van teksten gaat, die door een sociaal dominante groep mensen in de samenleving als belangrijk wordt beschouwd en die binnen een educatief systeem – dat in eerste instantie altijd continuïteit nastreeft – gelezen *moet* worden. Wie de gecanoniseerde werken van de westerse literatuur kent, bezit het nodige culturele kapitaal om een sociaal succesvol leven te leiden.

De discussie over de literaire canon tussen Guillory en Bloom is ondertussen een decennium oud, maar het debat is nog steeds erg actueel. De secundaire literatuur over dat thema is oeverloos geworden: in tijdschriften en monografieën wordt vanuit heel verschillende perspectieven het probleem van de literaire canon bestudeerd en becommentarieerd en nagedacht over de rol, het nut en het nadeel van afgebakende literatuurlijsten, over striktheid en alternatieven, over maatschappelijke uitsluiting en representativiteit van literatuur. Zo nam het tijdschrift *Vrij Nederland* deze zomer onder de titel 'Moet je lezen! Onze klassieken van na 1945' de draad van het canondebat op. In de bijdragen van het themanummer kwamen verschillende stemmen aan bod. Niet alleen Harold Bloom mocht zijn standpunt over 'vreeswekkende feministes en academische opportunisten' nog eens herhalen, maar ook auteurs, scholieren en hun leraren Nederlands bespraken de zin en inhoud van vaste literatuurlijsten. Daarmee werd in ieder geval duidelijk dat het canondebat niet uitsluitend een academische discussie is. Veel mensen op verschillende intellectuele niveaus voelen zich bij dit probleem betrokken. Dat bewees ook de stortvloed van reacties die er in Duitsland kwam nadat de beroemde literatuurcriticus Marcel Reich-Ranicki in de zomer van 2002 in het weekblad *Der Spiegel* een lijst van literaire werken had gepubliceerd die volgens hem iedereen *moest* hebben gelezen. Het debat dat de 'Reich-Ranicki-canon' losmaakte, werd dit jaar in oktober op de Frankfurter Buchmesse weer verder gevoerd. Professoren, leraren, journalisten, bibliothecarissen en gewone, onprofessionele lezers engageerden zich in – soms emotionele – lezersbrieven, artikelen, op

websites en in chatsessies pro of contra canon. Dit engagement, dat bijvoorbeeld ook duidelijk werd in een enquête die het radiostation *Mitteldeutscher Rundfunk* ('Was lohnt es sich noch zu lesen?') in december 2000 hield, heeft te maken met het feit dat de canon een wezenlijk deel van de culturele identiteit van een samenleving is. Dat blijkt althans uit de reacties van de mensen die aan dit onderzoek meededen: door velen werd aangehaald dat de literaire canon 'iets van ons' is. Literatuur maakt met andere woorden deel uit van het culturele erfgoed waarmee mensen zich verbonden voelen en daarom staat er meer op het spel dan een simpel, zij het elitair, leeslijstje. Het gaat erom dat je bent wat je leest.

Maar zoals Guillory in zijn boek aantoonde, is het probleem van de representativiteit complexer dan enkel de vraag of deze of gene sociale, etnische of nationale groep zich in gecanoniseerde teksten terug kan vinden. De vraag die we ons *eerst* in verband met de literaire canon moeten stellen is hoe die functioneert binnen een samenleving. Dan wordt misschien duidelijker waarom bepaalde teksten erin zijn opgenomen en waarom er bijvoorbeeld zo weinig teksten van vrouwelijke auteurs gecanoniseerd zijn. Die benadering van de canon is ook vanuit genderstandpunt overtuigender dan het 'olie-drijft-boven argument'. Dat standpunt gaat ervan uit dat 'goede' literatuur een intrinsieke esthetiek heeft die tijdloos en universeel is. 'Olie drijft boven' wil zeggen dat goede literatuur vanzelf wordt herkend, genoten, overgeleverd *en* dus gecanoniseerd. Lezers die niet vertrouwd zijn met de mechanismen van cultuurgeschiedenis komen op basis van de bestaande canon nogal eens tot de conclusie dat boeken die niet overgeleverd worden wel geen kwaliteit gehad zullen hebben. Als er geen vrouwelijke auteurs in de literaire canon zijn, is het dan niet omdat veel vrouwen de specifieke norm van Goede Literatuur niet halen?

Tegen deze, dikwijls onbevagen, misvatting over de werking van de canon is vanaf het begin van de vrouwenstudies gestreden. Toch is hier nog veel onderzoek te doen. Dat stelden de literatuuronderzoekers Heydebrand en

Winko (1995) en Susanne Kord (1996) vast in hun respectievelijke studies over de gegenderde receptie van literatuur. Maar het historische, sociale en literatuurwetenschappelijke onderzoek dat moet gebeuren om de ingewikkelde constellaties waarin de literaire canon functioneert aan het licht te brengen, is omvattend en complex. Het fenomeen canon en de verschillende aspecten die een studie onder de loep moet nemen, vereisen een grote onderzoekspanning. En zoals de Duitse angliste Ina Schabert in het voorwoord van haar werk *Englische Literaturgeschichte: eine neue Darstellung aus der Sicht der Geschlechterforschung* (1997) vaststelt, is het huidige academische klimaat voor dit soort omvangrijke projecten niet gunstig.

Dit themanummer van *Gender. Tijdschrift voor Genderstudies* bestaat uit bijdragen die vanuit verschillende standpunten en met betrekking tot verschillende literaturen een aspect van het canononderzoek behandelen. Zonder daarbij te pretenderen het sluitstuk van de canondiscussie te zijn, worden wel een aantal mechanismen waarmee de canon in verschillende periodes in verschillende literaire en culturele tradities onlosmakelijk verbonden is aan het licht gebracht. Suzan van Dijk, Elke Brems en Anke Gilleir gaan historisch te werk, terwijl Elke D'hoker en Judith Franco eigentijdse literatuur en film belichten. Van Dijks artikel 'Schrijfsters voor 1900 en hun internationale context' legt de vinger op de wonde binnen de geschiedenis van de Nederlandse literatuur door te verwijzen naar het belang van contextueel onderzoek als men zicht wil krijgen op de bijdrage van vrouwelijke auteurs in de loop van de literatuurgeschiedenis. Contextonderzoek betekent hier receptieonderzoek, dat wil zeggen, onderzoek naar de mate waarin literaire teksten van vrouwelijke auteurs werden ontvangen door lezers, bibliotheken, boekenverkopers, critici, vertalers én andere auteurs in Nederland, maar ook in Europa. De levendige literaire contacten die zo worden uitgegraven – verzameld in de database

WomenWriters – staan in schril contrast met de marginale positie van vrouwen in de officiële literatuurgeschiedenis. Van Dijk wijst erop dat daarmee niets over de waarde van deze literatuur is gezegd, maar concludeert terecht dat dergelijke plaatsbepalingen een zorg voor later zijn. Een interessante casestudy die deze draad verder opneemt is het artikel van Elke Brems over de Nederlands-Vlaamse auteur Stephanie Vetter (1885-1974). Alhoewel Stephanie Vetter in de literatuurgeschiedenis en -kritiek vooral als echtgenote van Ernest Claes overleefde, was zij een veelgelezen proza-auteur met een soms opmerkelijk zelfbewustzijn dat echter, zoals bij zoveel oudere vrouwelijke auteurs, in haar literatuur – paradoxaal genoeg – weinig uiting vond. De receptie nam uiteindelijk datgene over wat Vetter ten dele zelf geïncorporeerd had: dat in de woordgroep 'vrouwelijk auteur' vooral het adjectief de norm bepaalt en niet het sinds de moderne tijd met fetisjisme overladen woord 'auteur'. Over die fetisjistische invulling van auteurschap gaat vervolgens het artikel van Anke Gilleir die aantoonde hoe in de negentiende-eeuwse geschiedschrijving van de Duitse literatuur Grote Literatuur als masculien en dus als quasi exclusief mannelijk domein werd beschouwd. Alhoewel de academische institutionalisering van de literatuurgeschiedenis dat genderproces zeker in de hand werkte, brengt een lectuur van populaire literatuurgeschiedenissen dezelfde gegenderde beoordeling van literaire teksten aan het licht.

De artikelen van Elke D'hoker en Judith Franco bieden ieder een tekstanalytische benadering: de een van postmoderne literatuur, de ander van feministische Franse film. Dat film een plaats vindt in een themanummer over canon hoeft niet te verwonderen, want voor film geldt mutatis mutandis hetzelfde als voor literatuur: al is haar geschiedenis veel recenter, ook zij heeft klassiekers, avant-garde en uiteraard mainstream genres. Franco gaat in op het werk van de Franse regisseur en auteur Catherine Breillat en laat zien hoe zij in haar films *Romance* en *A ma Soeur!* patriarchale

voorstellingen van masochistische vrouwelijkheid doorbreekt. Gebruikmakend van 'mannelijke' genres zoals politiefilm en pornografie brengt Breillat met subtiële filmtechnische ingrepen en literaire procédés de complexiteit van vrouwelijk verlangen in beeld en ondergraaft bestaande clichés over vrouwelijke seksualiteit. Enigszins parallel is Elke D'hokers lectuur van het oeuvre van de Ierse postmoderne auteur John Banville, die ondanks zijn status als 'levend auteur' toch al in zekere mate tot de canon behoort. Banvilles romans – tot zijn bekendste horen *Doctor Copernicus* (1976) en *The Book of Evidence* (1989) – zijn metafictionele en zelfkritische werken die getuigen van een sterke filosofische scholing. Wie Banvilles oeuvre leest, beseft dat deze auteur volledig thuis is in de Europese literatuur- en cultuurgeschiedenis. Elke D'hokers genderanalyse toont echter aan dat ondanks de intellectualiteit en eigentijdsheid van zijn literatuur, Banvilles vrouwelijke protagonisten op verrassende wijze aan cultuurhistorische clichés over vrouwelijkheid beantwoorden. De bedreigende lichamelijke enerzijds en het etherische wezen anderzijds zijn vrouwengestalten die – zo toonden de feministische literatuuronderzoeksters van het eerste uur immers aan – als een rode draad door de Europese letteren lopen. Dat ze in dit eigentijdse werk onverminderd voortleven is op z'n minst opmerkelijk. En al kan de klok niet teruggedraaid worden, de geschiedenis en werking van de literaire canon laat de maatschappelijke slagkracht van deze eenzijdige sekse-identificatie van vrouwen zien.

Ten slotte bevat dit nummer buiten het centrale thema nog het artikel 'Feminisme, macht en het neoliberale systeem' van Marieke Borren, waarin, zoals de ondertitel zegt, een pleidooi wordt gehouden voor een feministisch geïnspireerde kritiek op de eigentijdse consumptie-maatschappij. Op basis van de machts- en subjecttheorie van Judith Butler vindt Borren een uitweg uit de patstelling tussen deterministen en liberalisten omtrent het dwangmatige karakter van consumentisme. Met Butlers sleutelbe-

grip *passionate attachment* maakt Borren de complexe verhouding tussen macht en subject duidelijk en analyseert vanuit dat beginsel op een bijzonder interessante manier de dynamiek tussen anders-globalisten en neoliberale dragers van het economische globalisme. *Passionate attachment* als verklaring voor de hardnekkigheid waarmee systemen overleven die enkel veranderd kunnen worden door bijvoorbeeld het spel van de eindeloze, subversieve herhaling vindt in ieder geval ook in de literatuurgeschiedenis haar bevestiging.

Literatuur

- Bloom, H. (1994). *The western canon. The books and schools of the ages*. New York: Harcourt Brace.
- Guillory, J. (1993). *Cultural capital. The problem of literary canon formation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Heydebrand R. & Winko, S. (1995). Arbeit am Kanon. Geschlechterdifferenz in Rezeption und Wirkung von Literatur. In H. Bussmann, E. Bronfen & R. Hof (red.) *Genus. Zur Geschlechterdifferenz in den Kulturwissenschaften* (pp. 206-262). Stuttgart: Kröner
- Kord, S. (1996). *Sich einen Namen machen. Anonymität und weibliche Autorschaft um 1800*. Stuttgart: Metzler.
- Schabert, I. (1997). *Englische Literaturgeschichte: eine neue Darstellung aus der Sicht der Geschlechterforschung*. Stuttgart: Kröner.